עוזיאל סגרון

פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום / עו:

תוכן:

פתיחה
א. עבד עברי שקיבל שכרו
ב. איסור עבדי הם בשכיר
ג. אם שכיר גופו קנוי
ד. במקום שעשו קניין
ה. אם פועל יכול לחזור בו מחמת היוקר
סיכום

פתיחה

הדין הבסיסי בשכירות פועלים הוא שמי שחוזר בו ידו על התחתונה - שכאשר עובד ומעביד סיכמו ביניהם איזה הסכם והתחילו במלאכה (כמבואר בגמ' בדף עו:) חלה השכירות והדין הוא שכל החוזר בו ידו על התחתונה, שבמידה ושווי כל המלאכה כולה שסיכמו בניהם היה שווה לצורך העניין חמישים דולר, והתחיל הפועל לעשות במלאכה ועשה מלאכה בשווי של עשרים דולר ותו לא, ולאחר מכן רוצה הפועל לחזור בו והשלמת המלאכה שנשארה ע"י פועל אחר תעלה לבעל הבית לצורך העניין ארבעים דולר. הדין הבסיסי הוא שבעל הבית משלם לפועל רק עשר דולר ותו לא, שהוא מנכה לו מה שעליו לשלם לפועל הנוסף שאמור לבוא במקומו, ונמצא שכל ההפסד סופג הפועל. אך בגמ' מבואר שדין זה נכון לקבלן בלבד, אך פועל יכול לחזור בו ואפילו בחצי היום ואין ידו על התחתונה. איתא בגמ' במס' ב"מ (עז.):

"אמר רב, הלכה כרבי דוסא (פי', שיד פועל על התחתונה), ומי אמר רב הכי והאמר רב פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום (פי, שיד פועל על העליונה), וכי תימא שאני ליה לרבי דוסא בין שכירות לקבלנות וכו' אלא רבי דוסא תרתי קאמר (פי' בין בשכיר בין בקבלן ידו על התחתונה) ורב סבר לה כוותיה בחדא ופליג עליה בחדא (פי', שכיר ידו על העליונה ואילו קבלן ידו על התחתונה)".

ובהסבר דינו של רב איתא בגמ' (י.):

"פועל דידו כיד בעל הבית הוא. והאמר רב פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום, אמר ליה כל כמה דלא הדר ביה כיד בעל הבית הוא, כי הדר ביה טעמא אחרינא הוא **דכתיב כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם ולא עבדים לעבדים**[1]".

ובטעם ההבדל בין שכירות לקבלנות, פירש רש"י (עז. ד"ה שאני):

"שאני ליה בין שכירות לקבלנות. דגבי שכירות איתא להאי טעמא דעבדי הם ולא עבדים לעבדים, אבל בקבלנות אין זה עבד אלא לעצמו".

ולכאורה ניתן להבין גמרא זו זה בב' אופנים:

---

[1] מלבד ההסבר הפשוט והנכון שפועל עובד בשעות מסוימות ואילו קבלן שעותיו בידו ויכול לעבוד ולנוח כל זמן שירצה, נראה שבאופן עקרוני פועל דומה לסגנונו לעבד יותר ממה שדומה קבלן לעבד, שכן פועל הוא מלשון 'פעולה' ששכרו של פועל הוא על פעולתו ותו לא ולכך נשכר כפי שעות, ששכרו הוא זמן פעולתו נטו. אך קבלן שהוא הנקרא במשניות אומן (כמבואר בתוס' בריש פרקין שפועל הוא דווקא שכיר יום, ואילו אומן הוא בין קבלן ובין שכיר יום, ועי' ברש"י שם) הוא מלשון אומנות, בדרך כלל איש מקצוע עובד בקבלנות שכן שכרו איננו רק כפי פעולתו אלא כפי תוצאות מעשיו הכוללים לא רק כוח עבודה אלא גם מומחיות וכשרון. יתירא מזו, לרוב פועל עושה מלאכה אצל בעל הבית ואילו קבלן לוקח את המלאכה לעשותה בביתו או בבית אומנותו, ועל כן שכיר מטבעו דומה יותר לעבד ושייך למעמד הנמוך יותר בחברה, וייתכן שיש בזה בנותן טעם מדוע ראתה תורה להרבות בזכויותיו ולהורות שיהא בן חורין ויוכל לחזור בו בכל זמן שירצה.

1. למדנו **בהשוואה** מעבד, שכמו שעבד מגרע פדיונו ויוצא, כך שכיר יכול לחזור בו[2].
2. כיוון שיש עשה של עבדי הם ולא עבדים לעבדים שלא ימכר אדם לעבד עברי, לכך בשביל ששכיר לא יהיה כעבד עברי לכך אמרו חז"ל ששכיר יוכל לחזור בו **וממילא שכיר לא יהיה כעבד עברי**[3].

ויש להעמיד כמה נפק"מ בחקירה זו, וה' יתברך יזכנו לצעוד בדרך אמת.

א. עבד עברי שקיבל שכרו

יש לדון בדין שכיר שכבר קיבל שכרו, האם עליו להחזיר את שכרו ורק אח"כ יכול לחזור בו כדין גרעון כסף בעבד עברי או לאו, ולכאורה אם החידוש בגמ' דידן היא השוואה בין עבד עברי לשכיר, שכמו שעבד עברי יכול לחזור בו כך שכיר, א"כ מסתבר לכאורה שדין השכיר יהיה כדין עבד עברי ויוכל לחזור בו רק בגרעון כסף, אך אם נאמר שמדרשה זו למדנו ששכיר איננו כעבד עברי, שע"מ ששכיר לא יהיה בכלל עשה של עבדי הם ולא עבדים לעבדים לכך מלכתחילה אינו נשכר באופן מוחלט ולכך יכול לחזור בו אפילו בחצי היום, א"כ מסתבר שכיוון שהטעם שיכול לחזור בו איננו מדין גרעון כסף בעבד עברי אלא משום שאיננו קנוי באופן מוחלט א"כ מנא לן ומאיזה טעם נאמר שיהא צריך גרעון כסף.

בשו"ת מהרי"ק (שורש קפא) **כתב** וז"ל:

"אבל פועל יכול לחזור בו **ואפי' קבל כבר דמי שכירתו ואין המעות בידו לשלם לבעל הבית ואפי' הכי יכול לחזור בו והמעות חוב עליו** מה שאין כן בעבד דאין קנה עצמו אלא בגירעון כסף כשהשיגה ידו כדי גאלתו שמגרע פדיונו ויוצא וקונה עצמו בכסף ישיב לבעליו כי כסף מכניס וכסף".

ובכסף משנה בהל' שכירות (ט, ד) **וכן בב"י** (שלג, ב) **הביא** תשובת מהרי"ק זו, ואף פסק כמותה להלכה בשולחן ערוך (שם סעיף ג) **וז"ל:**

"ואפילו קבל כבר דמי שכירותו ואין בידו לשלם לבעל הבית, יכול לחזור בו והמעות חוב עליו".

ומיהו במחנה אפרים (הל' שכירות פועלים סי' א) **הביא** כמה ראשונים שמשמע מהם שלא כדברי מהרי"ק שדין שכיר כדין עבד עברי ואינו יוצא אלא בגרעון כסף בלבד.

וכן בקצות החושן (שלג, ו) **הביא** תשובות מיימוניות (ספר קנין סי' לא) **וז"ל:**

"וקשיא לן **והא פועל יש לו דין עבד עברי** דמהאי טעמא אמרינן פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום **דילפינן לה מעבד עברי דיוצא בגרעון כסף** דכל קולי דעבד עברי יהבינן לפועל מק"ו השתא ע"ע דעבד איסורא ועבר על כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים וגופו קנוי מקילין ביה כ"ש פועל כדפירשית בפ"ק דב"מ".

וכתב הקצות שמדברי תשובות מיימוניות משמע שפועל יכול לחזור בו מדין גרעון כסף, וא"כ לדבריו צ"ל שדין השכיר כעבד עברי, ואינו יוצא אלא רק בגרעון כסף, ואם כבר קיבל שכרו עליו להחזיר שכרו ורק אז יכול לחזור בו. הרי שמצאנו מחלוקת ראשונים האם שכיר יוצא בגרעון כסף או לאו, וכאמור נראה שמחלוקתם תלויה בב' ההבנות בגמ' שהובאו בפתיחת המאמר.

---

[2] כ"כ במפורש בתשובות מיימוניות (לספר קנין סי' לא) וז"ל: "וקשיא לן והא פועל יש לו דין עבד עברי דמהאי טעמא אמרינן פועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום דילפינן לה מעבד עברי דיוצא בגרעון כסף דכל קולי דעבד עברי יהבינן לפועל מק"ו השתא ע"ע דעבד איסורא ועבר על כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים וגופו קנוי מקילין ביה כ"ש פועל".

[3] בס"ד מצאתי שכ"כ בשו"ת חת"ס (חו"מ סי' קעב) וז"ל: "והכי אזלא סוגיית הש"ס דפועל גופו קנוי לבעה"ב וידו כיד בעה"ב ואפ"ה יכול לחזור בו, ולא הו"מ לאתויי ראיה מע"ע שיוצא בגרעון כסף דעיקור גרעון כסף בנמכר על כרחו ע"י ב"ד בגנבתו כתיב וכו', ואנן בפועל עסקינן דמשכיר עצמו כרצונו על זמן ידוע וחוזר בו והרי הוא מחוסר אמונה או עובר מי שפרע וכו' וזה אין ללמוד ממי שלא מכר את עצמו ולא התרצה מעולם להיות אצל הבעה"ב הזה, אך ש"ס קאמר שמדינא הוא נמנע שיהיה גופו קנוי כ"כ שלא יכול לחזור בו שאין הישראל ברשות כ"כ למכור עצמו ממכר עבד כנעני שהרי הוא כבר מכור להקב"ה ושטרו קודם ועל זה מייתי קרא כי לי ב"י עבדים ולא ימכרו ממכר עבד כנעני". פירוש דבריו שאין לומר שלמדנו בהשוואה דין פועל מדין עבד עברי, שהרי דין גרעון כסף בעבד עברי הוא דווקא בנמכר בעל כורחו ע"י ב"ד ואילו פועל משכיר עצמו בעל כורחו, ולכך פירש כדרך השנייה שהבאנו בס"ד בגוף הדברים.

ב. איסור עבדי הם בשכיר

בתשובת מהר"ם מרוטנבורג (פראג, סי' עב) התקשה וז"ל:

"היאך יכול מלמד להשכיר עצמו לזמן אחד הרי הוא עובר בעשה כמו ע"ע המוכר עצמו".

ויישב בב' אופנים, באופן אחד כתב וז"ל:

"אלא אני אומר **דעד ג' שנים נקרא שכיר ולא עבד** כדכתיב כי משנה שכר שכיר עבדך והיינו שש שנים הלכך יכול להשכיר עצמו שנה או שנתים או ג' רצופים, יותר לא מצי להשכיר את עצמו רצופות, דעד ג' שנים נקרא שכיר ולא עבד".

ובאופן נוסף כתב וז"ל:

"**דשאני ע"ע דנמכר סתם לעבד דהיינו יום ולילה לעבוד לו ולמסור לו רבו שפחה כנענית** אבל ללמוד או לכתוב או למלאכה לא מקרי עבד ולא עבר בכי לי בני ישראל עבדים ולא עבד לעבדים".

והרמ"א (שלג, ג) פסק כתירוצו הראשון של מהר"ם מרוטנבורג, וז"ל:

"הגה, ומהאי טעמא אסור לפועל, אפילו מלמד או סופר, להשכיר עצמו להיות בבית בעל הבית[4] בקבע **שלשה שנים** (הגהות מרדכי פרק האומנין)".

ומיהו עי' בש"ך (ס"ק יז) שהביא שיש חולקים על פסק מהר"ם מרוטנבורג הנ"ל, וע"ע בשו"ת חות יאיר (סי' קמ) שכתב 'שכבר רבו הדעות דמותר אפילו ביותר מג' שנים'.

ולכאורה דברי הרמ"א הללו תלוים בספק שהובא בריש אמי'ר, שאם נאמר שפירוש הגמ' הוא שיש להשוות דין שכיר לעבד עברי, שכמו שעבד עברי יוצא בגרעון כסף כך שכיר יוצא בגרעון כסף, א"כ יש מקום לקושיית מהר"ם ויש צורך בתירוציו, אך לדרך השנייה שהובאה בס"ד לעיל, שע"מ ששכיר לא יהיה כעבד עברי והיינו בשביל שלא יעבור בעשה של עבדי הם ולא עבדים לעבדים א"כ הא וודאי שאחר דינו של רב ששכיר יכול לחזור בו אפילו בחצי היום שוב אינו עובר בעשה של עבדי הם.

ולכאורה הלא כפי שביארנו בס"ד לעיל, דעת המהרי"ק שהובאה להלכה בשו"ע על כורחך ס"ל כהבנה השנייה בגמ', וכיוון שעפ"ד מהרי"ק מוכח שלא כדעת מהר"ם מרוטנבורג, א"כ יוצא שב' ההבנות הללו בגמ' תלויות במחלוקת מרן השו"ע והרמ"א[5].

ג. אם שכיר גופו קנוי

נחלקו רבותינו הראשונים ז"ל האם שכיר גופו קנוי או לאו.

בתוס' במס' קידושין (יז.) כתבו:

"יש שהיו רוצים לומר שאותם שכירים מלמדי תינוקות אם חלו חצי זמן כמו כן לא יהיו משלימים את זמנן כמו ע"ע דהכא ויטלו כל השכירות כיון שהיו אנוסין וכו' אין לדמותם כלל לע"ע **דעבד עברי גופו קנוי לאדונו** הילכך חלה שלש אינו חייב להשלים דאין יכול לעשות מלאכה יותר מיכולתו **אבל מלמד אין גופו קנוי** אלא שכר עצמו ללמוד עד הזמן וכשאינו יכול להשלים לא יטול אלא מה שהרויח".

---

[4] יש להעיר שבשו"ת חות יאיר (סי' קמ) דן בדין רבנים וכד' שנשכרים ליותר מג' שנים האם יש איסור בדבר או לאו, וכן בפתחי תשובה הביא תשובת חתם סופר בזה, ומיהו בשו"ת בצל החכמה (ב, פז) כתב שלדעת הרמ"א אין איסור אלא דווקא בבית בעל הבית כמדויק מלשונו (יש להעיר, שבלבוש (סע' ג), ובשו"ע הרב הל' שכירות (סע' כא) ובערוך השולחן (סע' יד) לא הזכירו את המילים 'בבית בעל הבית'). כמו כן יש להעיר, שראיתי בקובץ תחומין (ח"ה עמ' 239) שהובאה שם תשובה של הרה"ג צבי פסח פראנק זצ"ל בדין שביתת מורים, שפסק שם שיכולים לשבות, שכיוון שעברו ג' שנים מאז שהשכירו עצמם א"כ הלא עפ"ד הרמ"א אין להשכיר עצמו יותר מג' שנים, עכ"ד. ולכאורה ע"פ דיוקו של שו"ת בצל החכמה, אין היתר בדבר כיוון שאינם בבית בעל הבית.

[5] יש להעיר שבשו"ת בצל החכמה (ב, פז) הביא משו"ת תורת חסד למהרא"ח פרחייא (סי' רס"א) שכתב שמנהג בני ספרד להקל בזה מאחר שמרן השו"ע לא הביא דין זה, ולכאורה לאור האמור, אין זה רק משום שמרן השו"ע לא הביא דין זה אלא גם מוכח דלא ס"ל כן, מכך שפסק כדברי מהרי"ק.

הרי שדעת התוס׳ ששכיר אין גופו קנוי, וכ״כ עוד ראשונים[6].

ומיהו איתא במרדכי (רמז שנ):

״ונשאל לרבינו מאיר על מלמד שהתחיל ללמוד וא״ל בעל הבית לך מעמדי איני חפץ בך ונתרצה המלמד ושוב חזר בו בעה״ב ורוצה לעכבו והמלמד אומר מחלת שעבודי ואיני רוצה ללמוד לך יותר והשיב נ״ל **דלא נמחל שעבודו באמירה בעלמא** וראיה מפ״ק דקדושין דפריך גבי עבד עברי ולימא ליה באפי תרי זיל ומשני **עבד עברי גופו קנוי** אלמא דלא זכי נפשיה באמירה בעלמא **והוא הדין בנדון זה דמדמינן פועל לעבד עברי פ״ק דב״מ**״[7].

ומשמע ששכיר גופו קנוי, וכ״מ מעוד ראשונים[8]. וכן הכריעו הפוסקים[9].

---

[6] כ״כ בשו״ת מהר״ם מרוטנבורג (פראג, סי׳ עב) וז״ל: ״מדמי ליה שפיר לע״ע לענין חזרה משום דמע״ע ילפי׳ לה בק״ו ומה ע״ע שגופו קנוי יוצא בגרעון כסף כשירצה פועל שאין גופו קנוי לא כ״ש״, וכ״כ בתשובות מיימוניות לספר קנין (סי׳ לא), וכן במחנה אפרים בהל׳ שכירות פועלים סי׳ א׳ הביא שכן דעת הרשב״א שהובאה במגיד משנה בהל׳ מלוה (ז, יב) וכ״מ מתשובת הרשב״א (ב, עב), וכ״כ מהרי״ק בתשובה (שורש קפא).

[7] וכן נדפסה תשובה זו בשו״ת הרשב״א (א, תתעג).

[8] במחנה אפרים (שם) הביא שכ״מ בחי׳ הריטב״א (ב״מ דף י.) שכתב וז״ל: ״והא אמר רב פועל יכול לחזור בו. פירוש ואי ידו כיד בעה״ב חשיב הא קנייה קניה אלימתא ליומיה כדאמרינן גבי עבד כנעני שידו כיד רבו והיאך יכול לחזור בו. ופרקינן דמאי דמצי הדר ביה טעמא אחרינא הוא, ולאו משום דאין קנינו קנין גמור אלא גזרת הכתוב משום כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, הא כל כמה דלא הדר ביה ידו כיד בעל הבית״, ומשמע שקניינו קניין גמור, ומיהו לכאורה אפשר שכוונתו שהפועל משועבד בשעבוד מוחלט אך אין לכאורה הכרח בדבריו שקונה את העבד קניין הגוף.
וכן הביא ראייה מדברי הרמב״ם בהל׳ מכירה (יג, טו) שכתב וז״ל: ״השוכר את הפועל לעשות עמו בין בקרקע בין במטלטלין אין לו הונייה, מפני שהוא כקונה אותו לזמן, ועבדים אין בהם הונייה״, ומשמע שפועל כעבד עברי, וגופו קנוי. ומיהו בעיקר דברי הרמב״ם הללו, הנה בהלכה יח כתב הרמב״ם וז״ל: ״נראה לי שהקבלן יש לו הונאה, כיצד כגון שקבל עליו לארוג בגד זה בעשרה זוזים, או לתפור חלוק זה בשני זוזים הרי זה יש לו הונייה, וכל אחד משניהם בין קבלן בין בעל הבגד חוזר לעולם כמוכר״.
ובשו״ת תרומת הדשן (סי׳ שיח) כתב וז״ל: ״ונראה לבאר דעת הרמב״ם דמחלק בין פועל לקבלן לענין אונאה, משום דלגבי פועל אמר בפ׳ האומנין דיכול לחזור מהאי טעמא דכתיב כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, וקבלן אינו יכול לחזור מהאי טעמא, אלמא פועל דמי לעבד ולא לקבלן, והכי מדמה ליה במרדכי שם דין מלמד שכיר לדין עבד עברי דגופו קנוי כל כמה דלא הדר״, ומשמע שהבין בדברי הרמב״ם שהוא משום שפועל גופו קנוי אך קבלן אין גופו קנוי שאין זה עבד אלא לעצמו. אך שוב התקשה וז״ל: ״ואכתי קשה נהי נמי דמדמינן פועל לעבד עברי, עבד כנעני לא אשכחן דמדמה ליה והא דממעטינהו עבדים מאונאה היינו עבדים כנענים דאיתקשו לקרקעות כדמפרש תלמודא בהדיא, ועבד עברי לא איתקש״ והאריך לפלפל בראיות מן הש״ס שאף עבד עברי דין קרקע יש לו, עיי״ש.
וכן בפרישה (רכז, מו) התקשה והלא ההיקש של עבדים לקרקע הוא מהפסוק והתנחלתם אותם שהוקשו עבדים לקרקעות, ובפועל ישראל לא שייך זה (שהרי היקש זה הוא רק לעניין עבד כנעני ולא לעניין עבד עברי), ויישב וז״ל: ״אפשר דלא חלקו בשם פועל״ ובסמ״ע (ס״ק ס) ניסח באופן אחר ׳זה שהשכיר נפשו כפועל שם עבד עליו׳ ובש״ך (ס״ק יט) הביא שכ״כ אחד מן האחרונים בתשובה. ועי׳ בשו״ת בית אפרים (אבן העזר סי׳ קיח) שכתב להסביר וז״ל: ״ולכאורה מסתב׳ בזה כהש״ך כיון דגלי קרא בעבד כנעני דהוקש לקרקע ילפינן מיניה דאדם הוי כקרקע ולכן שפיר כתב הרמב״ם דפועל אין בו אונאה כדין עבדים דאף על פי שאין גופו קנוי מ״מ ילפינן מיניה כל שיש בו ענין שעבוד הוי דינו כקרקע״ הרי שאין הדבר תלוי בקניין הגוף אלא בשעבוד, ומעתה ה״ה לפועל, וא״כ אין ראייה מדברי הרמב״ם הללו שפועל גופו קנוי.

[9] הרמ״א (שלג, ח) פסק וז״ל: ״מלמד אצל בעל הבית, שאמר לו בעל הבית לך מעמדי ונתרצה המלמד, יוכל הבעל הבית לחזור בו ולעכבו דאינו יכול למחול שעבודו של נער (מרדכי ריש פרק האומנין ותשובת רשב״א סימן תתעג ורבינו ירוחם נתיב כט ח״ג). מיהו בשאר פועל, אם אמר לו בפני שנים לך מעמדי פטור בלא מחילה״. וכתב הש״ך (שלג, מז) שאע״פ שבתשובת מהר״ם כפי שהובאה במרדכי ובתשובת הרשב״א משמע שאפילו בשאר פועלים לא מהני משום שפועל גופו קנוי כמו עבד עברי, מ״מ לא קיימ״ל כמהר״ם בהא דפשיטא שאין גופו קנוי, ושכ״מ בתוס׳ במס׳ קידושין דף יז., וגם מהר״ם גופיה לא סמך על טעם זה אלא עשאו כסניף לטעם הנוסף שהביא בהמשך התשובה וזה משום שאינו יכול למחול על שעבודו, וכן רבינו ירוחם והאגודה שהביאו דברי מהר״ם השמיטו את הטעם משום שגופו קנוי, וכן עיקר, עכת״ד. וכ״כ הגר״א (ס״ק מו) ע״ד הרמ״א שבשאר פועלים פטור בלי מחילה משום שאין גופו קנוי ודלא כמ״ש במרדכי בשם מהר״ם, וכן בנתיבות המשפט (ס״ק ו) כתב שלהלכה קיימ״ל שפועל אין גופו קנוי, וכן נקט בפשיטות בשו״ת בית אפרים (אבה״ז סי׳ קיח) וז״ל: ״דהא פועל ודאי אין גופו קנוי דאי גופו קנוי לא מצי למימר באפי תרי זיל ואין גרעונו מחיל כמבואר בקידושין דף ט״ז ולענין פועל אינו כן״.
ומיהו עי׳ במחנה אפרים (הל׳ שותפות סי׳ ב) שהביא שיטת הריטב״א שאם עשו קניין אינו יכול לחזור בו, ובתחילה ביאר דבריו משום שבלא קניין אין גופו קנוי אך לאחר שעשו קניין הקנה לו גופו ולכך אינו יכול לחזור בו, אך התקשה שהלא ברור שפועל גופו קנוי ואעפ״כ יכול לחזור בו, ומאי שנא מעבד עברי שאע״פ שגופו קנוי יכול לחזור בו, והניח בקושיא, הרי דפשיטא ליה שעבד עברי גופו קנוי, והכריח שיטתו מן הירושלמי, ומיהו עי׳ בנתיבות המשפט (שם) מש״כ בעניין דברי הירושלמי, וע״ע בשו״ת אגרות משה (א, פא, ענף ג – ד) מש״כ באריכות בביאור דברי הירושלמי הנ״ל והעלה שם שאף לירושלמי אין גופו קנוי, וע״ע בחזון איש (ב״ק, כא, לא) מש״כ בביאור דברי הירושלמי הללו, ואכמ״ל.

והנה אם נאמר שביאור הגמ' הוא שלמדנו פועל מעבד עברי א"כ ב' צדדי המחלוקת פתוחים בפנינו, שאפשר שנאמר ששכיר גופו קנוי ואפשר שנאמר שאין גופו קנוי. אך אם נאמר כדרך השנייה שבשביל שפועל לא יהיה כעבד לכך יכול לחזור בו, מסתבר שמהות העניין הוא שאין קניינו קניין מוחלט, וקרוב יותר לומר שאין גופו קנוי.

ד. במקום שעשו קניין

נחלקו רבותינו הראשונים ז"ל בדין פועל שעשו ביניהם קניין, האם גם בכי האי גוונא יד הפועל על העליונה או לאו. ברא"ש (ד, ט) כתב:

"והא בעי ממשך תספורת, מכאן מדקדק ר"ת ז"ל דהשוכר אומן ומשך כלי אומנות שעושה בו המלאכה נגמר קנין השכירות ואם הוא קבלן אין האומן יכול לחזור בו, **אבל אם הוא שכיר יום או שכיר שבת או שכיר חדש יכול לחזור בו ואף על פי שנגמר קנין השכירות כמו עבד עברי שמגרע פדיונו ויוצא**", וכ"פ הרמ"א (ס"א).

היינו שאף במקום שעשו קניין פועל יכול לחזור בו. אלא שכתב הריטב"א בתשובה (סי' קיז, הובאה גם בב"י שלג, א):

"לא אמרו שהפועל יכול לחזור בו אלא במשכיר עצמו באמירה כדין פועל של תורה, **אבל כל שנשתעבד בקנין לטפויי מילתא אתא שלא יוכל לחזור בו, וכל כי האי גוונא תנאי שבממון הוא שהוא קיים**, כמתנהו על שאר כסות ועונה, דאפי' עונה דבר שבממון הוא".

אך הש"ך (שלג, יד) השיג ע"ד הריטב"א וז"ל:

"ולפענ"ד נראה ששאר כל הפוסקים שלא חילקו בכך לא ס"ל הכי, וכן נלפע"ד עיקר. **וגם מטעמא דלי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים משמע דבכל ענין יכול לחזור בו**"

ועיי"ש שהוסיף והוכיח מדברי כמה מרבותינו הראשונים ז"ל דלא ס"ל כדברי הריטב"א.

ובביאור שיטת הריטב"א כתב בשו"ת להורות נתן (ג, קיח) וז"ל:

"לענ"ד נראה דס"ל להריטב"א בשם רבותיו דהך דלא עבדים לעבדים **אינו בגדר איסור אלא שזו זכות שנתנה תורה לפועל שיוכל לחזור בו בחצי היום**, שהרי אם לא יוכל לחזור בו נמצא שהוא כעבד והתורה אמרה עבדי הם ולא עבדים לעבדים, ולכן אינו נעשה מאליו כעבד, אבל אם הוא משעבד עצמו בהדיא ע"י קנין שפיר דמי, שהרי גילה דעתו שהוא מוותר על זכות זו שנתנה לו התורה, וחייב עצמו בקנין מה שלא נתחייב מן הדין ושפיר חל הקנין"

ולכאורה אם נאמר כדרך השנייה שבשביל ששכיר לא יהיה כעבד לכך קליש קניינו ועל כן יכול לחזור בו, א"כ מסתבר שבמקום שעשה קניין שוב אינו יכול לחזור בו, שהרי בכוחו של אדם למכור עצמו וק"ו שבכוחו לשעבד עצמו, וכיוון שעשו קניין שוב לא קליש קניינו ולכך אינו יכול לחזור בו. אך אם נאמר כדרך הראשונה בפירוש הסוגיא שלמדנו איזה פטור בפועל מעבד עברי, א"כ קרוב יותר לומר שפטור זה שייך בכל שכיר ואפילו עשו ביניהם קניין.

וביתר בהירות, ע"פ הדרך הראשונה הטעם שפועל יכול לחזור בו הוא פטור שהתורה חדשה ואילו ע"פ הדרך השניה הטעם שפועל יכול לחזור בו הוא משום שנחלש כוח הקניין, ומעתה במקום שעשו קניין, מועיל הקניין לאלם כוח הקניין אך אינו מועיל לבטל את הפטור שפטרה תורה, אא"כ יתנו בפירוש שלא יוכל לחזור בו (דבכי האי גוונא לכאורה וודאי דמהני, שהרי כל תנאי שבממון קיים).

ה. אם פועל יכול לחזור בו מחמת היוקר

בטור (שלג, ב) הביא דברי ר"י וז"ל:

"אומר ר"י דוקא כשחוזר בו סתם **אבל אם חוזר בו מחמת היוקר אין שומעין לו**"

והיינו דווקא כשפועל חוזר בו מחמת צורך כל שהוא, אך אם חוזר בו מחמת שמוצא עבודה בשכר גבוה יותר במקום אחר אינו יכול לחזור בו. וכן פסק הרמ"א (ס"ד). ובטעם העניין כתב הב"ח (שם) וז"ל:

"נראה דטעמו דכיון דשכיר יום לא מצי חוזר אלא משום דכתיב עבדי הם ולא עבדים לעבדים אם כן דוקא בחוזר בסתם דתלינן שאינו חפץ לעבוד יותר אבל אם חוזר בו מחמת היוקר אם כן **גלי דעתיה דניחא ליה בעבדות** אם ישלם לו בעל הבית כפי היוקר ואין שומעין לו, והכי מסתברא"

והיינו במקום שחוזר בו מחמת היוקר לא שייך הפטור של עבדי הם, דגלי דעתיה דניחא ליה בעבדות[10].

ובאופן אחר כתב בסמ"ע (ס"ק טז) וז"ל:

"**דלא נתיפה כח הפועל כדי שישתכר מעות**".

והיינו התורה לא נתנה פטור לעבד עברי בשביל שירוויח מעות, אלא בשביל שיהיה חופשי.

ומיהו לכאורה ביאורי האחרונים הנ"ל אפשריים רק ע"פ הדרך הראשונה בפירוש הסוגיא, שלמדנו איזה פטור בפועל מעבד עברי, וא"כ אפשר לומר שלא חדשה פטור זה במצב שחוזר מחמת היוקר, אך לכאורה ע"פ הדרך השנייה שע"מ שפועל לא יהיה כעבד עברי לכך החלישו חז"ל את כוח קניינו ולכך אין גופו קנוי, א"כ לכאורה מאי שנא מאיזה סיבה הוא חוזר בו, סו"ס בכוחו לחזור בו שהרי אין קניינו אלים כ"כ.

ושו"ר בס"ד שכתב סברא זו בשו"ת חות יאיר (סי' קו) וז"ל:

"שמא היינו אם הפועל חוזר בו מהיות פועל לשום אדם ומטעם כי לי בני ישראל עבדים דעל כן הפועל יכול לחזור בו כמפורש בגמ', מה שאין כן אם הולך מבעל בית זה ונשכר אצל אחר שנשאר עבד לעבדים דינו כדין קבלן שידו על התחתונה ולא יפסיד בעל הבית דבר.

מ"מ לא נהירא לי לחלק בכך כלל רק מפני שנאמר 'כי לי בני ישראל עבדים' **לא אלים קניית האדון בו כולי האי** שאם יחזור בו יפסיד מה שעשה כבר ולא תלי בצדקתו ודעתו שחוזר בו מהיות עבד לעבדים רק עבד לא הוי דמי יגיד לעבד זה שיטעון כך אלא ע"כ כמ"ש וא"כ אין חילוק אפילו ישכיר עצמו אצל אחר".

ולכאורה יש לסייע לשיטה זו מתשובת הרא"ש (כלל קד, ב, הובאה בטור בסוף הסימן) שכתב הרא"ש וז"ל:

"עוד ילמדני, ראובן שקבל משמעון בגד לארוג חמש אמות בזהוב, **וכאשר התחיל במלאכה אמר שהמטוה היה גרוע וגזם לו להניח מלאכתו אם לא שיוסיף לו מעות**, ומפני השינוי זה נדר לתת לו זהוב בד' אמות. ועתה הורני אם שמעון חייב התוספת וכו'.

תשובה, כיון דקבלן לא מצי מהדר, וידו על התחתונה אם חזר בו, אף אם היה מוצא אחר היה יכול להטעותו".

ומשמע שדווקא משום שקבלן יכול לחזור בו, אבל אם היה פועל היה יכול לחזור בו מדין עבדי הם ולא עבדים לעבדים, ומשמע שדין חזרת פועל הוא אף בחוזר בו מחמת היוקר (שהוא המקרה עליו נשאל הרא"ש) ודלא כשיטת ר"י שהביא הטור. ועי' בנחל יצחק (עד, סעיף ג, ענף ג) שהאריך לפקפק בדינו של הטור והרמ"א שאם חוזר בו מחמת היוקר ידו על התחתונה, ולאמור יש לחזק את ידיו שהרי לכאורה ע"פ ההבנה השנייה בגמ' (שכפי שהתבאר בס"ד לעיל, לכאורה כך שיטת מהרי"ק ומרן השו"ע) לכאורה דין זה מוקשה יותר.

סיכום

אם כנים דברינו עד כה, אם כן מצאנו ב' הבנות בגמ' דידן, ולכאורה דעת מהרי"ק ומרן השו"ע (בדין שכיר שכבר קיבל שכרו) לא למדנו דין שכיר בהשוואה מדין פועל, אלא אדרבה ע"מ ששכיר לא יהיה בכלל עבד לכך קליש קניינו ויכול לחזור בו, ואילו לדעת מהר"ם מרוטנבורג והרמ"א (בדין איסור עבדי הם בשכיר המשכיר עצמו מעל ג' שנים) הגמ' השוותה דין שכיר לדין עבד עברי, שכמו שעבד עברי יוצא בגרעון כסף ה"ה שפועל יוצא בגרעון כסף, והצענו בס"ד שייתכן שיש בזה נפק"מ לדינא בדין פועל החוזר בו מחמת היוקר.

---

[10] וכ"כ בשו"ת מהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' נ. ומיהו עי' בפת"ש ס"ק ד), וכ"כ במחנה אפרים (שכירות פועלים סי' ז).